

Педагогічний феномен – критичне мислення

Представлено аналіз положень різних поколінь дослідників критичного мислення щодо визначення його сутності, можливостей розвитку, дидактичних підходів у цій сфері. Висвітлено спроби сучасних авторів пристосувати визначення й трактування поняття критичного мислення для досягнення певної педагогічної мети або конструювання певної педагогічної (освітньої) моделі. Розкрито роль таксономії навчальних цілей і результатів Б. Блума.

Ключові слова: критичне мислення, таксономія, педагогічний феномен, педагогічна модель, дидактичний підхід.

Nataliia Yasinska. Critical Thinking as a Pedagogical Phenomenon.

The article presents an analysis of the views of different generations of researchers on critical thinking regarding its essence, developmental possibilities, and didactic approaches in this field. It highlights the attempts of contemporary authors to adapt the definitions and interpretations of critical thinking to achieve specific pedagogical goals or to construct particular pedagogical (educational) models. The role of B. Bloom's taxonomy of learning objectives and outcomes is examined.

Keywords: critical thinking, taxonomy, pedagogical phenomenon, pedagogical model, didactic approach.

Постановка проблеми. Відомому американському мислителю Дж. Дьюї належить твердження: фундаментальна мета сучасної освіти полягає в тому, щоб не просто надавати учням інформацію, а розвивати в них критичний спосіб мислення.

Аналіз досліджень і публікацій. Вивченню розвитку критичного мислення присвячено праці західних науковців: Ж. Піаже, Д. Халперн, А. Кроуфорда, Дж. Брунера, Дж. Дьюї. Серед українських учених вивченням цього феномену займаються О. Пометун, С. Терно, Н. Вукіна, А. Тягло, О. Белкіна-Ковальчук, Л. Пироженко, О. Чуба та інші. У працях вітчизняних дослідників питання критичного мислення розглядається в плані впровадження цієї технології в освітній процес для його покращення та ефективності. Науковці описують не лише теоретичні аспекти проблеми, а й, спираючись на власний досвід, дають практичні поради.

У наукових джерелах можна знайти різні визначення поняття «критичне мислення». Дж. Дьюї називав цей феномен «рефлексивним мисленням» і визначав як активний, наполегливий та ретельний розгляд людиною власних переконань, поглядів або певних знань з урахуванням підстав, на яких вони базуються та подальших висновків, які вони дають змогу зробити.

Визначивши критичне мислення як «активний» процес, Дж. Дьюї протиставляв його «пасивному»

мисленню, в якому ви просто отримуєте ідеї й інформацію від когось. Для Дьюї та інших дослідників сутність критичного мислення полягає в тому, що воно є «активним» процесом – якщо ви думаєте про себе і для себе, самостійно ставите запитання, знаходите відповідну інформацію тощо, а не навчаєтесь переважно пасивно від когось іншого.

Визначаючи критичне мислення як «наполегливе» та «обережне», Джон Дьюї протиставляв його не-рефлексивному мисленню, яке люди зазвичай використовують роблячи висновки або ухвалюють рішення, не обміркувавши його. Іноді, звичайно, потрібно так вчинити, оскільки часом щось вирішується швидко або питання не є достатньо важливим, щоб вдаватись до «обережної думки». Проте часто люди роблять так, коли насправді потрібно зупинитись і подумати, коли треба бути хоча б трохи обережнішими.

Дуже важливим у визначенні Дж. Дьюї є те, що він говорить про «підстави, які підтримують» переконання, й «подальші висновки, які вони дають змогу зробити». Іншими словами, головне – причини, через які люди вірять у щось, і наслідки їхніх переконань. Не буде перебільшенням сказати, що міркування є дуже важливими для критичного мислення, так само, як і обґрунтування причин й оцінки власних думок, наскільки це можливо. Критичне мислення – це не лише уміння міркувати, однак воно є ключовим елементом.

О. Тягло визначає критичне мислення як сучасний розділ «науки мислити», який породжується усвідомленням неопозбутності помилок і хитрощів у теоретичній та практичній діяльності людини, людства. Воно може бути представлене як специфічний різновид рефлексії, що спирається на елементарну логіку і, ймовірно, на відповідні конкретні науки.

Критичне мислення – це мислення усвідомлене, самостійне, рефлексивне, цілеспрямоване, обґрунтоване, контрольоване та самоорганізоване, зазначає С. Терно. Науковець виділяє такі характеристики людей із критичним мисленням: чесні перед собою; відкидають підтасування; переборюють плутанину; ставлять запитання; роблять свої висновки на очевидних фактах; слідкують за зв'язком між явищами; інтелектуально незалежні.

Критичне мислення – це використання навичок або стратегій пізнання, які підвищують вірогідність отримання очікуваного результату. Цей термін уживають на позначення процесу мислення, що є цілеспрямованим, мотивованим. Такий тип мислення використовують під час вирішування завдань, формулювання висновків, обчислення вірогідностей і прийняття рішення.

Навчання навичок критичного мислення може допомогти кожному розпізнати пропаганду і не стати її жертвою, проаналізувати помилкові основи в аргументації, виявити відверту брехню, визначити надійність того чи іншого джерела інформації і правильно обмірковувати кожне завдання і рішення, що буде прийнято. *Д. Халперн.*

Критичне мислення – ретельно обмірковане, зважене рішення щодо якогось судження. *Д. Мур, М. Паркер.*

Критичне мислення – це такий тип мислення, що характеризується здатністю людини: аналізувати, порівнювати, синтезувати, оцінювати інформацію з будь-яких джерел; бачити проблеми, ставити запитання; висувати гіпотези та оцінювати альтернативи; робити свідомий вибір, приймати рішення та обґрунтовувати його. *О. І. Пометун.*

Філософи нагадують нам, що критичне мислення є процесом мислення відповідно до стандарту. Просто залучити людину до процесу критичного мислення неможливо. Це має бути зроблено з урахуванням належних умов і засобів та повинно, зокрема, враховувати особливості формування її поглядів, переконань та вплив на цей процес нашої поведінки чи дії.

Виклад основного матеріалу. Науковці запропонували дидактичне визначення критичного мислення, яке дозволило б спроектувати модель освітнього процесу, результатом якого буде його розвиток, узагальнивши певні характеристики й елементи (операції) такого мислення з підходами Б. Блума. Можна визначити, що критичне мислення як окремий тип мислення характеризується активністю, цілеспрямованістю, самостійністю, дисциплінованістю та рефлексивністю і передбачає розвиток у процесі навчання здатності людини: визначати проблеми, аналізувати, синтезувати, оцінювати інформацію з будь-яких джерел, висувати альтернативи й оцінювати їх, обирати спосіб розв'язання проблеми чи власну позицію щодо неї й обґрунтовувати свої погляди, робити свідомий вибір і діяти. Таке визначення дає змогу побудувати навчання як поетапне формування кожного з названих мисленневих умінь з одночасною увагою до процесу розвитку характеристик самого процесу мислення учня.

Б. Блум та його колеги розробили один із найбільш часто використовуваних педагогами інструментів для виявлення й оцінювання результатів навчання: таксономію навчальних цілей і результатів. Якщо слідувати розробленій Б. Блумом таксономії, то знання учнів – це лише перший, найпростіший рівень цієї класифікації. Далі йдуть ще п'ять рівнів цілей (результатів) навчання, при цьому перші три (знання, розуміння, застосування) є цілями нижчого порядку (мисленням низького рівня), а наступні три (аналіз, синтез, оцінювання) – вищого (мисленням високого рівня).

Проте у 90-ті роки ХХ ст. цю таксономію було піддано критиці у зв'язку з непослідовністю у двох останніх рівнях, які в багатьох дослідженнях розглядалися або як такі, що належать до окремих типів мислення, або в іншій ієрархії. Результатом стала поява «переглянутої» таксономії Блума. Її відмінності полягають у тому, що автори перейшли у позначенні рівнів навчальних результатів від іменників до дієслів, перейменували деякі компоненти й переставили дві останні категорії, давши їм інше трактування, ніж у класичній системі Б. Блума.

Світовим економічним форумом було представлено перелік навичок, необхідних для успішної кар'єри. Серед них незмінним залишається критичне мислення. Також до переліку додано такі навички як активне навчання та навчальні стратегії, вони тісно пов'язані з технологією критичного

мислення і є невід'ємними його складовими. Саме вміння самостійно навчатися, ефективно використовувати набуті знання, гнучкість та готовність до зміни професії гарантують успіх у майбутньому.

Кваліфікований і затребуваний на ринку праці фахівець повинен: бути комунікабельним, вміти співпрацювати; критично та креативно мислити, самостійно аналізувати ситуацію (людиноцентричні навички); вміти аналізувати дані, знати хоча б одну мову програмування і як розробляти комп'ютерні програми, опанувати основи кібербезпеки (цифрові навички); спроможний оперувати бізнес-процесами, управляти проектами, знатися на цифровому дизайні й комунікації даних (бізнес-орієнтовані навички).

Запровадження нових освітніх технологій особистісно орієнтованого навчання – це передумова для активної пізнавальної діяльності учнів: нестандартна, цікава, творча робота, яка пробуджує у дітей цікавість до знань і сприяє емоційному, духовному та інтелектуальному розвитку. Однією з технологій, яка допомагає учню не тільки засвоїти певну кількість знань, але й сприяє розвитку його особистісних якостей, є технологія критичного мислення.

Найсуттєвішою рисою методики розвитку критичного мислення є залучення до розв'язування проблемних задач шляхом використання проблемних методів та інтерактивних форм навчання, що передбачають науковий діалог та рефлексію пізнавальної діяльності.

Безперечно, впровадження навчання, орієнтованого на розвиток критичного мислення, є нагальною проблемою сучасної освіти. Критичне мислення – це не та річ, яку можна сформувати раз і назавжди або раз на якийсь більш-менш тривалий час, тому використання терміна «формування» для навчання критичного мислення є неправомірним. Отже, критичне мислення розвивають, тобто, спираючись на закономірності цього процесу, забезпечують закономірно спрямовані якісні зміни мислення школярів. Процес формування навичок і умінь критичного мислення відбувається постійно, але особливу роль відіграє той період, коли людина перебуває на етапі становлення особистості, отримання знань, формування життєвої позиції. Це означає, що ми можемо говорити про те, що час навчання в школі – один з найбільш сприятливих моментів для розвитку критичного мислення. Адже одним із завдань Нової української школи

є формування в учнів наскрізних умінь, зокрема критичного мислення, що має реалізовуватись у навчанні будь-якого шкільного предмету чи курсу.

В основі критичного мислення лежить якнайглибша життєво філософська ідея, коріння якої в тому, щоб розрізняти цінність інформації, тобто відокремлювати потрібну від непотрібної. Воно спрямоване на обробку інформації через ефективні й методологічні прийоми та її оцінку щодо джерела досвіду спостереження правильного міркування і зібраних даних. Воно не стоїть на місці, не зупиняється на досягнутому, а шукає нові можливості поміркувати і тому виходить за межі простого, звичайного мислення.

Технологія розвитку критичного мислення орієнтована на запитання як основну рушійну силу мислення, що наводить учнів до їхньої інтелектуальної енергії. У процесі мислення саме запитання виступає його пусковим механізмом. Думка залишається живою лише за умови, що відповіді стимулюють подальші запитання. Розвиток критичного мислення – це насамперед формування у людини вміння усвідомлювати зовнішні та внутрішні впливи на наше мислення, долати або враховувати власні обмеження.

Критично мисляча людина, приймаючи важливі рішення, ставить перед собою запитання: Чому я приймаю таке рішення? Що саме на мене вплинуло? Якими є інші варіанти? Якщо ми обговорюємо з учнями їхні рішення, ставлячи їм такі запитання, то поступово навчаємо їх ставити такі запитання перед собою, розвивати власне критичне мислення. Так ми сприяємо формуванню свідомості, що робить людину більш самостійною та незалежною. Сьогоднішній етап життя людства характеризується зокрема й тим, що важливість запитування постійно зростає. Правильне запитання часто є відправною точкою інновації.

Критичне мислення – це: аналіз, синтезування й обґрунтування оцінки достовірності / цінності інформації; властивість сприймати ситуацію глобально, знаходити причини й альтернативи; здатність генерувати чи змінювати свою позицію на основі фактів і аргументів, коректно застосовувати отримані результати до проблем і приймати зважені рішення – чому довіряти та що робити далі. Іншими словами, критичне мислення – складне, багатовимірне й багаторівневе явище. Мислити критично означає вільно використовувати розумові стратегії та операції високого рівня для формулювання обґрунтованих висновків і оцінок, прийняття рішень.

Цих мислинневих операцій слід навчати, а відтак – удосконалювати їх і тренувати.

Критичне мислення поступово формує у дитини іншу внутрішню позицію, інші ціннісні установки й орієнтації. Учень з розвиненим критичним мисленням не лише сприймає світ як різноманітний, а й цінує таку різноманітність, ставиться до неї як до можливості власного розвитку і самореалізації. Прагнучи обґрунтування власної позиції та знаходження достовірної інформації, така людина вимагає обґрунтованих суджень і фактів від інших людей і джерел інформації.

Критичні мислителі – люди з високою терпимістю. Вони вважають, що кожна проблема має не один шлях розв'язання. Вони думають, реагують і висловлюють свої ідеї з повагою до прав інших учасників обговорення. Вони здатні визнати обґрунтованість інших поглядів, навіть якщо це суперечить їхній позиції. Для них важливіше вчитися і розвиватися, ніж вважати себе за «правого». Вони поважають аргументованість, докази, чесність і справедливі правила гри.

Сучасна освітня технологія розвитку критичного мислення розв'язує такі завдання: освітньої мотивації (підвищення інтересу до процесу навчання та активного сприйняття навчального матеріалу); інформаційної грамотності: розвиток здатності до самостійної аналітичної та оцінювальної роботи з інформацією будь-якої складності; культури письма: формування навичок написання текстів різних жанрів; соціальної компетентності: формування комунікативних навичок та відповідальності за знання.

Для того, щоб учні могли скористатися своїми можливостями критичних мислителів, важливо, щоб учитель розвивав у них низку важливих якостей, серед яких Д. Халперн виокремлює:

1. Готовність до планування.

2. Гнучкість. Готовність сприймати ідеї інших, готовність змінити власну точку зору, зробити щось інакше.

3. Наполегливість. Учителю слід виробляти наполегливість у напруженні розумових сил, тоді учні обов'язково досягнуть значно кращих результатів навчання.

4. Готовність виправляти свої помилки. Людина, що критично мислить, зробить правильні для себе висновки, скористається помилкою для продовження навчання.

5. Усвідомлення. Уміння спостерігати за собою в процесі розумової діяльності, відслідковувати перебіг міркувань.

6. Пошук компромісних рішень. Важливо, щоб ухвалені рішення могли сприйняти інші люди, інакше ці рішення так і залишаться на рівні висловлювань.

Висновки. Добре навчені учні мають не лише знати й розуміти наукові ідеї та концепції, а й бути мотивованими мислити критично, використовувати те, що вони знають, для покращення власного життя, а також свого внеску в життя країни та світу.

Критичне мислення розвивається краще та швидше, якщо на уроках учні постійно активно віднаходять інформацію, зіставляють здобуті знання з власним практичним досвідом. Учні повинні навчитися піддавати сумніву достовірність отриманої інформації, робити висновки, приймати рішення, вивчати причини та наслідки різноманітних явищ.

Критичне мислення – розумова діяльність, яка є усвідомленою та самостійною і спрямована на виявлення істини та генерування нових ідей шляхом збирання інформації, її аналізу, зіставлення фактів.

У технології розвитку критичного мислення синтезовано ідеї та прийоми технологій колективних і групових способів навчання, а також співпраці та розвивального навчання.

Критичне мислення є важливою запорукою життєвого успіху в XXI столітті. У цьому сенсі очевидна необхідність його розвитку як завдання вітчизняної освітньої системи.

Використані джерела

1. Д'юї Дж. Демократія і освіта / пер. М. Олійник, І. Босак, Г. Пехник. Львів : Літопис, 2003. 294 с.
2. Вукіна Н. В., Дементієвська Н. П. Критичне мислення: як цього навчати. Харків : Основа; «Тріада +», 2007. 112 с.
3. Тягло О. В. Критичне мислення. Харків : Основа; «Тріада +», 2008. 192 с.
4. Терно С. О. Методика розвитку критичного мислення школярів у процесі навчання історії. Запоріжжя : Запорізький нац. ун-т, 2012. 70 с.
5. Путівник з розвитку критичного мислення в учнів початкової школи : метод. посіб. для вчителів / авт.-уклад.: О. І. Пометун, І. М. Сущенко. Київ, 2017. 96 с.
6. Пометун О. І. Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи. Критичне мислення як педагогічний феномен. *Український педагогічний журнал*. 2018. № 2. С. 89–98.
7. Навчаємо мислити критично : посіб. для вчителів / авт.-уклад.: О. І. Пометун, І. М. Сущенко. Дніпро : Ліра, 2016. 144 с.